

TVÆRFAGLIGHED I ANTIKDISCIPLINERNE?

Et svar på Ole Thomsens anmeldelse af min bog om
religion i hellenistisk-romersk tid

Per Bilde

1. Indledning

En klassisk dyd i den akademiske verden foreskriver, at man aldrig svarer på en anmeldelse. Den dyd er nok klassisk, men den tjener intet nyttigt formål, snarere tværtimod, og den bør derfor fjernes fra det akademiske dydskatalog. I virkeligheden er en anmeldelse næsten altid en form for replik(er) til det værk, der anmeldes, og sådanne replikker kalder naturligvis på gensvar og dialog. Den rette akademiske dyd, hvad anmeldelser angår, består derfor i ovennævnte klassiske dyds absolutte modsætning: svar og samtale.

Da jeg af redaktionen for *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift* fik at vide, at den kompetente klassiske filolog, Ole Thomsen, i tidsskriftets næste nr. skulle anmelde min bog, *Den hellenistisk-romerske verden. Religiøse tekster* (Verdensreligionernes Hovedværker, København 1998), blev jeg glædeligt overrasket. Jeg var glad over at få en anmelder, der ikke blot er kendt som en kyndig klassisk filolog, men som jeg samtidig opfattede som en antikforsker med interdisciplinære interesser, der også omfatter feltet religion, ikke mindst i hellenistisk-romersk tid.

Stor var derfor min overraskelse – og min skuffelse og ærgelse – da jeg læste Ole Thomsens anmeldelse (*RvT* 34, 1999, s. 103-107), som munder ud i det kategoriske *dictum*, at mit værk “ikke er bæredygtigt”. Det er en voldsom dom, som forudsætter hug- og stikfaste præmisser, og man må derfor håbe, at Ole Thomsen har tænkt sig grundigt om, før han lagde sig fast på denne konklusion.

Inden jeg tager fat på Ole Thomsens kritik, ønsker jeg dog at takke ham for, at han har påpeget enkelte specifikke fejl og mangler i min bog. Jeg noterer, at jeg ikke har fået fat på, at *deum* i Vergils 4. ekloge er en forkortelse af *deorum*, og at jeg ikke klart har angivet, at Vergils samling af digte helt præcist hedder, ikke *Eclogae*, men *Bucolica*. Endelig påpeger Ole Thomsen med rette, at min forklaring af *fortuna* er upræcis og mangelfuld.

2. Anmeldelsens negative grundtone

Derpå over til en nærmere gennemgang af præmisserne for Ole Thomsens konklusion. Indledningsvis er jeg dog nødt til at skrive, at jeg undrer mig over tonen i anmeldelsen. Jeg havde ventet en venlig, åben og interesseret attitude. Derfor er jeg rent ud sagt forbløffet over den kølige, uvenlige, ja, næsten fjendtlige tone, der anvendes, og jeg

forstod oprindelig ikke, hvorfor Ole Thomsen havde fundet det nødvendigt at finde den frem.

Sagen er imidlertid, at Ole Thomsen – i modsætning til alle andre anmeldere af bogen – har svært ved at se andet end mangler og fejl i hele værket. I stedet for at præsentere, referere og kommentere bogen for *RvTs* læsere tager han straks fat på sin lange række af indvendinger:

- bogen bringer ikke en oversættelse af ét (litterært) “hovedværk”, og derfor hører den slet ikke hjemme i *Verdensreligionernes Hovedværker*;
- Ole Thomsen ville i stedet have foretrukket en oversættelse af (dele af) hovedværker af enten Lukrets eller Cicero;
- han savner tekster af Epiktet;
- de udvalgte tekster er for korte;
- de introducerende manchetter for skematiske;
- Ole Thomsen efterlyser andre og flere eksempler til belysning af den litterære genre *carpe diem*;
- han bryder sig ikke om de i bogen valgte overskrifter og manchetter;
- han efterlyser en helt “anden organisering af værket”, fx med et leksikon og et sagregister (som forlaget i øvrigt afviste af økonomiske grunde),
- og Ole Thomsen antyder på en måde, som jeg gerne havde været foruden, at de få anførte eksempler på min filologiske vankundighed kunne suppleres med mange andre (s. 106-107).

Svarende til denne uforbeholdne kritik er det forhold, at Ole Thomsen ikke finder et eneste positivt træk i min bog. Jo, han skriver, at jeg i højere grad end Duekilde har “brudt ny grund”, men denne kredit synes at svæve uden konkret jordforbindelse. I alt fald krediterer Ole Thomsen ikke mine forsøg på en bredere belysning af feltet religion i hellenistisk-romersk tid (end Vilhelm Grønbechs og end Povl Johannes Jensens bind, *Græsk Mystik*, i den foregående udgave af *Verdensreligionernes Hovedværker*), nemlig ved at

- udvide gruppen af religiøse tekster fra perioden med store mængder af nyt stof;
- integrere jødedom og kristendom i periodens generelle religiøse fænomener;
- bringe en fyldig indledning til samlingen som helhed, som prætenderer at være *up to date*;
- organisere det store stof tematisk;
- knytte teksterne sammen med et relevant indlednings-, note- og billedmateriale.

Jeg nødsages derfor til at konkludere, at Ole Thomsen intet forsøg har gjort på at tage bogen og dens faglige anliggender alvorligt. Jeg kan heller ikke lade være med at tænke på, at Ole Thomsen med en så massiv afvisning af min bog måske burde have overvejet at orientere mig på forhånd, før han publicerede sin anmeldelse. Jeg tror ikke, at en sådan gestus ville have været i strid med almindelige normer for god kollegialitet.

Jeg fornemmer imidlertid på anmeldelsens negative form, at min beslutning om selv at driste mig til at oversætte mange af teksterne har spillet en betydelig rolle for Ole Thomsens negative holdning (se især s. 104). Han lader forstå, at jeg burde have benyt-

tet mig af allerede eksisterende oversættelser (ved klassiske filologer). Men burde Ole Thomsen ikke snarere som klassisk filolog glæde sig over, at kolleger fra andre fag end klassisk filologi forsøger at lære af filologerne og selv anstrender sig for at bearbejde, oversætte og kommentere græske og latinske tekster? De faglige fejl og mangler, som Ole Thomsen i sin anmeldelse søger at påvise, er ganske enkelt alt for få og beskedne til at kunne bære hans kategoriske afvisning af mine oversættelser og kommentarer (jf. nedenfor).

3. De konkrete præmisser for Ole Thomsens konklusion

Min undren over anmeldelsen voksede yderligere, da jeg begyndte at se nærmere på nogle af de så ivrigt og så rundhåndet påpegede konkrete "fejl". Thomsens omfattende kritik (s. 104) af min bogs tekst nr. 113 (Persius) forekommer mig rent ud sagt overdrevet. Anmelderen påpeger, at jeg forkert angiver Aulus Persius Flaccus' navn som Aulus Flaccus Persius, men kan denne – næsten ligegyldige – lapsus virkelig bære den alvor, hvormed denne korrektion fremføres?

Hvad mener Ole Thomsen i øvrigt med følgende sætning: "Oversættelsen skyldes Vilhelm Grønbech og har ingen kvaliteter derudover" (s. 104)? Skulle jeg have pyntet på Grønbechs oversættelse? Ole Thomsen efterlyser flere tekster fra *carpe diem*-genren, men det er ikke min og værkets opgave at gå nøjere ind på denne genre, og det er ikke rimeligt at kritisere mig for ikke at bringe flere af disse tekster (af Horats og Lukrets). Ole Thomsen betegner meget sigende min overskrift, "Nyd dette liv", som "fattig", men er den forkert? Det mener jeg ikke, da den naturligvis skal læses i lyset af teksten, som selv tydeligt udtrykker den tanke, som Ole Thomsen kritiserer mig for ikke at have med i overskrift og manchete. Jeg mener dog, at læserne selv er i stand til kombinere overskrift, manchete og tekst.

Videre kritiserer Ole Thomsen (s. 104f) min manchete til tekst 47, men det omtalte orakel fra Delfi, som Pausanias refererer i sin *Beskrivelse af Grækenland* (8,11,10-12), er ikke kun "specifikt", således som anmelderen hævder; det er samtidig tvetydigt, og dermed er vi ikke langt fra min af anmelderen kritiserede bestemmelse. Oraklets udsagn er på én gang specifikt og vagt, dvs. "tvetydigt", præcis som angivet af mig i overskriften. Hvorfor denne unødvendige polemik?

Ole Thomsen kritiserer kortfattet den vejledning af læserne, som jeg i bogen forsøger at give i form af indledninger, overskrifter, manchetter og noter til de oversatte tekster, og jeg må spørge mig selv, om de få eksempler, som anføres, virkelig kan bære denne generaliserende kritik? Ole Thomsen gør intet forsøg på at forstå den måde, hvorpå jeg gennem hele bogen søger at bistå læserne. Han foretrækker åbenbart, at jeg havde gjort det på en anden måde. Hvorfor denne mangel på forståelse for andre greb end anmelderens egne?

De kritiske bemærkninger (s. 105) om mine udsagn om astrologi (bogen, s. 11 og 125 – (burde anmelderen ikke her have anført et citat?)) forekommer mig ganske enkelt

ikke at være gennemskuelige. Det er i øvrigt min vurdering, at hvad anmelderen her gør til en hovedsag – spørgsmålet om tidspunktet for astrologiens indpas i Grækenland – i min bog overhovedet ikke vægtes og kommenteres, og at denne sag desuden ikke kan dateres nøjagtigt. Hvorfor denne uberettigede kritik?

Ole Thomsen irriteres over min brug af betegnelsen “litterær”, som jeg udtrykkeligt anvender i modsætning til indskrifter og papyrus-tekster. Her har anmelderen endvidere det held, at han kan spidde en anden lapsus, idet jeg fejlagtigt er slumpet til at skrive, at Vettius Valens skrev på latin, mens han selvfølgelig skrev på græsk, hvilket tydeligt fremgår af de i bogens tekst transskriberede græske ord. Men Ole Thomsen end ikke overvejer kategorien “lapsus” – hvorfor egentlig ikke?

Hvad angår slutningen af Vergils 4. ekloge (s. 106), er jeg opmærksom på diskussionen om en tekstrettelse i digtets sidste strofer. For en del år siden gennemførte jeg i samarbejde med nuværende amanuensis, cand. mag. Svend Erik Mathiesen, en øvelse over denne tekst, hvor vi også berørte tekstens filologiske problemer. Ole Thomsen har sikkert også ret i, at den pågældende tekstrettelse er hævet over diskussion. Jeg mener dog, at han overdriver dette spørgsmåls betydning for tolkningen af teksten som helhed. Under alle omstændigheder har jeg i dette og andre tilfælde valgt at oversætte Loeb-udgavens tekst uden tekstkritiske diskussioner. I øvrigt burde Ole Thomsen også i denne sammenhæng eksplicit have angivet den “elementære fejl” og “triste trivialisering”, som han oplyser læserne om, at han har fundet “allerede i anden linje af 4. ekloge” (s. 106).

Endelig konstaterer jeg med stor forbløffelse, at den klassiske filolog Ole Thomsen (s. 106) noterer det som en “fejl”, at min transskription af *palingenesia* er anført som *palingenisia* (s. 239) og således blot indeholder en ubetydelig trykfejl. Jeg forstår heller ikke, at anmelderen (s. 106) kan skrive, at “skæbne hedder *heimarméne* (ikke *harm-*, s. 202)”, når jeg det pågældende sted netop skriver *heimarmenê*, hvilket er korrekt, da jeg ikke anfører tryk-akcenter, men til gengæld gengiver *êta* som et “e” med circonflex. Ole Thomsen demonstrerer her et småligt pedanteri, som når grænsen til det underholdende, når han kritiserer mig for – anglicerende – at foretrække skrivemåden “Dodona” frem for “Dodone” (s. 106). Totalt håbløst bliver det, når Ole Thomsen (s. 106) skriver: “fx kan *anangke* ikke betyde ‘magt’ (s. 235), det betyder ‘nødvendighed og tvang’“, mens jeg det pågældende sted faktisk skriver: “Det græske ord betyder ‘magt’, ‘tvang’ og ‘nødvendighed’” (s. 235).

Det er efter min mening slet og ret latterligt at betegne sådanne ting som “fejl”, og hvis de ikke-specificerede “fejl”, som anmelderen med rund hånd serverer for sine læsere, er af samme kaliber som de ovennævnte, gør han ikke sit fag ære, men demonstrerer i stedet, at klassisk filologi også i vor tid virkelig kan optræde omgivet af en sky af pedanteri.

4. Ole Thomsens vurdering af hellenistisk kultur

I Ole Thomsens drøftelse af min behandling af "hellenismen" i forhold til klassisk tid springer han slet og ret over, at mine oplysninger herom i høj grad er et (knapt) referat af et nybrud i forskningen, og at de kun med forbehold repræsenterer min personlige opfattelse. I bogen (s. 14-17) tager jeg udtrykkeligt forbehold over for nyere tendenser i forskningen til en fuldstændig forkastelse af den "grønbech'ske" tolkning af hellenismen. Da der således ikke er tale om, at jeg i bogen fremsætter en egen, ny tese, kan jeg heller ikke klandres for, at jeg forholder læserne tekster, som kan siges at pege i en anden retning. Mit anliggende er ikke at benægte eksistensen og betydningen af de "grønbech'ske" tekster, men at supplere disse få, elitære, litterære tekster med udpluk fra et voksende materiale, ikke mindst af indskrifter, der lader os ane, at elitens "eksistentielle" problemer ikke nødvendigvis repræsenterer hellenistisk-romersk religion som helhed. Dette anliggende – som var en hovedsag i Statens Humanistiske Forskningsråds store forskningsprojekt om "hellenismen", det såkaldte Hellenisme-initiativ – havde Ole Thomsen let kunnet få fat på, om han havde ønsket det. Anmelderen overser således mine i indledningen udtrykkeligt fremførte grunde til at bringe langt flere tekster og teksttyper end i værkets anden udgave i 1953 ved Povl Johs. Jensen.

Overhovedet finder jeg Ole Thomsens kritik på dette punkt uklar. Han bryder sig ikke om, at jeg – med den nyere forskning – reviderer beskrivelsen af "hellenistisk religion". Ole Thomsen antyder, at Vilhelm Grønbechs og Povl Johs. Jensens syn er mere adækvat. Men anmelderen forsømmer at argumentere eksplicit mod de af mig anførte grunde til at revidere dette syn. Hvis der er et væsentligt fagligt anliggende på spil mellem os, så er det efter mit skøn netop vurderingen af, hvor vi finder tyngdepunktet i hellenistisk-romersk religion. Til forskel fra Vilhelm Grønbech og Povl Johs. Jensen mener jeg, at de velkendte, litterære "hellenistiske" tekster får alt for lidt med af tidens faktisk forekommende religiøse fænomener. Forstår jeg Ole Thomsen rigtigt, er han uenig med mig i denne vurdering, og det er min fornemmelse, at denne faglige uenighed ligger bag en betydelig del af hans uvilje mod min bog. Ole Thomsen skylder imidlertid at argumentere klart mod mit standpunkt og de argumenter, som jeg har anført til gunst for det.

5. Forholdet mellem Ole Thomsens præmisser og konklusion

Jeg vender herefter tilbage til sagens hovedspørgsmål, om Ole Thomsen i sin anmeldelse har præsteret de nødvendige solide præmisser for den kategoriske negative konklusion, som jeg refererede i indledningen.

På baggrund af ovenstående gennemgang synes det at være i høj grad tvivlsomt. Anmelderen har ganske vist påpeget enkelte fejl i bogen, men er de virkelig så alvorlige, som det antydes? Derudover har Ole Thomsen med overdreven professionel tyngde påtalt en række trykfejl og lapsusser. Dertil kommer nogle vigtige spørgsmål,

især om tolkningen af hovedsagen i hellenistisk kultur, som han og jeg åbenbart vurderer forskelligt. Lægger man hertil den kendsgerning, at anmelderen åbenbart ingen sans har for bogens nybrud, især de mange “nye” tekster, der belyser mange flere typer af religiøse fænomener end de af Vilhelm Grønbech og Povl Johs. Jensen prioriterede, men tværtimod kritiserer mig for *ikke* at have bragt de “grønbech’ske” tekster, som Ole Thomsen finder betydningsfulde, så melder den tanke sig, at denne bog, som anmelderen tydeligvis ikke kan lide, og hvis religionshistoriske kvaliteter tilsyneladende ikke interesserer ham, har han mod al rimelighed ønsket at fælde på et rent filologisk grundlag. Han behandler en religionshistorisk tekstsamling med religionshistoriske indledninger og kommentarer som var den *kun* et stykke klassisk filologi.

Det er imidlertid min vurdering, at Ole Thomsens forhavende dels er urimeligt, dels ikke kan siges at være lykkedes. Efter min opfattelse er præmisserne for “dommen” ganske enkelt for spinkle, et forhold, som han åbenbart ikke selv er i stand til at se, fordi hans grundholdning til bogen og hans forudforståelse af sagen er utilladeligt negative. Jeg skal her gøre opmærksom på, at andre klassiske filologer har vurderet min bog ganske anderledes end Ole Thomsen. Det gælder Christian Gorm Tortzen (og Ittai Gradel), som gennemlæste manuskriptet, før det blev trykt, og det gælder anmeldelsen i *Klassikerforeningens Meddelelser*.

Min konklusion er derfor, at Ole Thomsens anmeldelse er *unfair*, at den vidner om manglende proportionssans, og at den udstråler en sjælden mangel på vilje til at forstå et projekt, som anmelderen så åbenbart ikke sympatiserer med. Jeg kan ikke frigøre mig for den tanke, at Ole Thomsen med denne triste anmeldelse med vold og magt har villet nedgøre en bog, hvis forfatter har formastet sig til at betræde et fagligt revir, som han, på vegne af den klassiske filologi, mener at have eneretten til.

6. Epilog

Samtidig rejser anmeldelsens tone, form og indhold det spørgsmål, om Ole Thomsen med dette indlæg kan siges at bidrage til at fremme den frugtbare tværfaglige samtale mellem antikdisciplinerne, som vi plejer at sige, at vi ønsker. Ole Thomsens anmeldelse rejser på en meget kontant og påtrængende måde spørgsmålet om tværfaglighed i antikdisciplinerne. Både Ole Thomsen og jeg sidder for tiden i bestyrelsen for *Center for Antikstudier*, der er et forum, som netop har det interdisciplinære samarbejde som sin *raison d’être*. Ole Thomsens anmeldelse af min bog, som i praksis hævder det synspunkt, at vi hver især fagligt bør blive ved vor læst, sætter *de facto* et stort spørgsmål ved meningen med Center for Antikstudiers eksistens.

Per Bilde

Lektor, dr.theol.

Institut for Religionsvidenskab

Aarhus Universitet